

Гладун Г. І.,

викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Анотація. У статті досліджено антропологічний вимір юридичної допомоги як філософсько-правового феномена. З'ясовано, що юридична допомога є тим феноменом, який не може існувати окремо від людини, поза нею; вона є соціально-правовим інститутом.

Ключові слова: людина, право, антропологія, юридична допомога, філософія права.

Постановка проблеми. Кінець XX – початок XXI століття ознаменував собою різкий поворот до людини, її проблем, цінностей, потреб. Далеко позаду залишилися дискримінація за расовою, національною чи статевою приналежністю, у більшості сучасних держав усім громадянам гарантуються рівні виборчі права. Тепер людина стає центром суспільного та державного життя, є його творцем і безпосереднім учасником. На людину спрямовані дослідження чи не всіх сучасних наук. Їхня основна мета сьогодні – забезпечення гідного існування людини, пошук шляхів для подальшого розвитку людства, створення можливостей для вільного розвитку особистості. Більшість гуманітарних наук з'ясовують різні аспекти формування особистості. Проблема формування особистості зі стійкими цінностями та пріоритетами сьогодні є надзвичайно актуальною. Наприклад, сучасна філософія займається вирішенням таких світоглядних проблем, як сенс життя людини, її місце у світі, взаємодія із суспільством і природою, пошук шляхів для забезпечення подальшого існування й розвитку людства.

Стан дослідження. Питанням формування юридичної допомоги, як і її вимірів, цікавилися такі науковці, як О. Білоскурська, В. Бліхар, М. Боднарчук, Н. Бровко, В. Брюггер, Ф. Веніславський, В. Геєць, В. Семиноженко, С. Чеботарьов та інші, які стверджують, що людина складається з двох начал: фізичного та духовного. Лише завдяки їх поєднанню вона може стати особистістю. Особистість – це людина, яка має чітко сформовану усвідомлену систему морально-етичних принципів, дотримується їх у своїй щоденній поведінці, здатна відстояти свої переконання та готова до відповідальності за вчинки, які здійснила.

Мета статті – дослідити антропологічний вимір юридичної допомоги як філософсько-правового феномену.

Виклад основного матеріалу. Розвиток особистості не прирівнюється до фізичного розвитку людини чи певних етапів її навчання. Це процес, який розтягується на ціле життя людини: починається від народження та триває до смерті. Тобто впродовж життя людина освоює величезну кількість інформації, яку повинна усвідомити, проаналізувати, виробити власну оцінку на основі своїх переконань, обрати чи, можливо, самій застосувати таку модель поведінки в аналогічній ситуації.

Вивчати себе, формувати власну точку зору на певні ситуації та речі, вміти знаходити спільну мову з іншими людьми можна навчитися завдяки гармонійному існуванню з навколишнім світом. Власні переконання людина може реалізувати шляхом практичної діяльності, під час якої використовуватиме свої духовні знання для виконання фізичних дій і вчинків. І навпаки, шляхом вчинення певних дій людина отримує набір

знань про те чи інше явище дійсності. Тим самим вона розширює межі своїх знань про навколишній світ через емоції, оціночні судження, надання певних прогнозів і формування особистих уявлень про світ.

Однак власну поведінку людина не може будувати, опираючись винятково на свої переконання. Поведінка повинна бути узгоджена з нормами, приписами, цінностями, законами, прийнятими в суспільстві, у якому вона живе. Тобто особистістю можна стати тільки в соціумі, суспільстві шляхом набуття певного досвіду, необхідних для життя знань, умінь, навичок. Поза суспільством людина залишається індивідом.

Прийняття певного рішення завжди ставить людину перед проблемою вибору. Кожний робить свій вибір у конкретній ситуації, опираючись на власний досвід, систему особисто обраних цінностей і морально-етичних норм і приписів, схвалених суспільством. Однією з ознак особистості також є свобода. Найчастіше її трактують як свідомий вибір людиною конкретної лінії поведінки в певній ситуації. З проблемою вибору людина стикається щоденно, незалежно від її місця в суспільстві.

Такий вибір залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх обставин. До зовнішніх обставин, які можуть вплинути на рішення людини, можна віднести соціально-економічне становище як самої людини, так і держави, у якій вона проживає; культурні традиції нації, етносу, до якого вона належить; пріоритети й цінності соціальної групи, куди входить людина.

Внутрішніми обставинами, що мають вплив на здійснення людиною вибору, називають систему її морально-етичних цінностей або більш широко – її духовний світ. Рішення та вчинки людини завжди є прямим відображенням її внутрішнього, духовного світу. Якщо людина прийняла в основу своєї поведінки загальнолюдські цінності моралі, усвідомлено дотримується вимог закону й суспільних норм, то її дії та вчинки будуть спрямовані на досягнення істини, добро, справедливості. За умови, що людина проявляє у своїй поведінці асоціальні елементи, які не підтримуються суспільством і державою, вона автоматично порушуватиме норми моралі та приписи закону, здійснюючи вибір у конкретній ситуації.

Перетворюючись на особистість людина проходить безперервний шлях соціалізації. На цьому шляху відбувається постійний саморозвиток людини, її самовдосконалення та самопізнання. Тобто людина засвоює певний комплекс знань, необхідних для її існування в суспільстві, це своєрідне «входження» людини в суспільне життя.

Процес соціалізації відбувається одночасно в трьох напрямках: самосвідомості, діяльності, спілкування. У напрямі самосвідомості відбувається формування «Я», людина осмислює власну соціальну роль, соціальну приналежність, у неї формується самооцінка. Сфера діяльності допомагає людині виокремити для себе найбільш значущі види діяльності, їх основні аспекти, недоліки й переваги. Завдяки проходженню соціалізації у сфері спілкування людина не лише розвиває навички спілкування, а й вчиться краще зрозуміти людей, що її оточують, має можливість розширити сферу спілкування, поглибити його зміст.

Однак попри обраний Україною шлях на входження до європейської спільноти, у нашій державі все ще залишається чимало проблем, пов'язаних із процесом соціалізації людини. Стосуються ці проблеми передусім таких соціальних інститутів суспільства, як навчальні заклади різного рівня, державні установи, метою діяльності яких є захист інтересів громадян.

Розвиток суспільства – процес незворотній. Із розвитком і вдосконаленням суспільства змінюються пріоритети та цінності, зростають потреби людини. Ті вимоги, які ставила перед собою людина, скажімо, початку ХХ століття, та її потреби сьогодні здаються нам примітивними та безглуздими, такими, що розуміються самі собою (наприклад, здобуття освіти, участь у громадському житті спільноти тощо).

Найбільш загально потреби людини можна поділити на матеріальні та духовні. До матеріальних потреб можна віднести необхідні людині блага, виражені в матеріальній формі. Саме матеріальні потреби спонукають людину до діяльності. Духовні потреби – необхідність людини в самоусвідомленні, самовивченні та вдосконаленні себе як істоти духовної тощо.

Сьогодні все підпорядковане людині – її вимогам, бажанням, потребам. Наука розвивається стрімкими темпами, новітні технології щораз більше входять у наше життя. Людина прагне більшого комфорту, зручностей, благ. Однак для того, аби мати певні блага, суспільство й держава вимагають від людини дотримання сукупності правил, які затверджені ними. У протилежному випадку людина буде їх позбавлена.

Суспільство регулює поведінку людини через моральні приписи та норми усного характеру або за допомогою писаного закону, вираженого у формі нормативно-правових актів. Так виникає сфера регулювання життя людей – право, яке має на меті передусім за допомогою системи цінностей, норм, приписів допомогти людині адаптуватися в суспільстві серед собі подібних, знайти своє соціальне призначення.

Правові норми повинні бути втілені в конкретних суспільних відносинах через поведінку людей – основна умова ефективного існування права. Тобто реалізація права відбувається шляхом дотримання суб'єктами права своїх прав і прав інших суб'єктів та виконання покладених на них обов'язків. Право як явище не може існувати поза людиною. Лише відношення «людина – право» сприяє його реалізації.

Українські вчені не пасуть задніх у вивченні цієї проблематики. Можемо спостерігати своєрідний антропологічний поворот і в українській правовій науці. Тепер людина, а не держава стає центром права, об'єктом вивчення для цієї науки. Сьогодні право повинно стати своєрідним гарантом гідного життя кожної людини, незалежно від її статусу в суспільстві, а для цього потрібно об'єднати зусилля не лише вчених-правознавців, а й представників інших наук.

Наприклад, В. Брюггер пропонує власну систему забезпечення прав людини, у якій поєднує філософські, історичні та правові погляди на людину й сучасний стан із дотриманням прав людини [1, с. 136–146]. В основі цієї системи лежить п'ять компонентів: самовизначальний, значущий, відповідальний, життєвий, індивідуально-стильовий. Самовизначальний компонент означає вміння людини ставити перед собою мету та досягати її через складання плану, пошук шляхів для вирішення питань, що виникають на життєвому шляху. Для досягнення поставленої мети людині необхідно здійснити низку вольових вчинків, надавши своїм діям смислу. Однак цей компонент має подвійну структуру: свободу вибору й відповідальність за вчинене. Свобода вибору передбачає здійснення вчинків людиною

відповідно до своїх поглядів, переконань, уподобань. Відповідальність за вчинене змушує людину замислюватися над своїми діями та вчинками, оцінювати їх та означає усвідомлене розуміння того, що за вчинки необхідно відповідати. Значущий компонент, або, інакше кажучи, ціннісно-орієнтаційний, показує, що безперервний розвиток як окремої людини, так і певної спільноти людей чи цілого людства ґрунтується на культурі. Вона виступає тим об'єднуючим стрижнем, який пов'язує покоління, передаючи досвід від одних до інших та створюючи, з одного боку, умови для життя й розвитку людини, а з другого – накладаючи на людину певні обмеження. Компонент відповідальності вчений розглядає крізь призму трьох видів відповідальності: взаємності, юридичної відповідальності та соціальної відповідальності. Взаємність визнає рівність прав і свобод кожної людини, а також вказує на те, що права однієї людини не можуть бути розширені за рахунок звуження прав іншої людини. Юридична відповідальність виступає своєрідним гарантом захисту та відновлення порушених прав, що є прямим обов'язком державних інституцій. Соціальна відповідальність означає передусім обов'язок піклуватися про людей, які не здатні робити цього самостійно. Тим самим відбувається процес «згладжування» соціальної нерівності. Життєвий компонент або захист життя гарантує людині можливість самій обрати той спосіб життя, який відповідає її цінностям, пріоритетам, уявленням, уподобанням. Вибір цей у жодному разі не зумовлює покарання за умови, що людина не порушує норми, прописані в законі. Завдяки індивідуально-стильовому компоненту людина має можливість стати особистістю. Тобто людина отримує змогу відійти від стереотипів, усталених суспільних норм і розвивати себе спершу як індивідуальність, а надалі стати особистістю.

Як бачимо, усі компоненти, прописані в теорії В. Брюггера, є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Кожний із них має безпосередній вплив на формування особистості, проголошує непорушними основні конституційні цінності, спонукає до самовдосконалення та самовиховання тих якостей, які необхідні людині для життя в сучасному суспільстві.

Беззаперечним досягненням сучасної правової науки є сукупність прав і свобод людини та громадянина, що забезпечується й гарантується державою. Вважається, що людина сама впливає на своє життя через вчинки та дії формуючи свій життєвий рівень. Однак не завжди рівень життя людини, наявність чи відсутність певних прав і свобод відповідають її поведінці, чеснотам, обраній системі морально-етичних цінностей та пріоритетів у житті. Часто менш гідні та правослухняні громадяни мають куди більше прав і свобод, ніж законослухняні. Сьогодні, особливо в українських реаліях, здібності, чесноти й заслуги людини не мають жодного стосунку до гарантування їй гідного життя в суспільстві.

З огляду на це зростає необхідність громадян в отриманні якісної юридичної допомоги, яка б сприяла недопущенню зазіхання на основоположні права та свободи людини й громадянина ні з боку інших громадян, ні з боку держави, а в разі їх порушення якнайшвидше сприяла відновленню. Отримуючи певні права, людина водночас бере на себе й обов'язки. Ці обов'язки полягають у дотриманні вимог закону, загальноприйнятих норм поведінки. Тобто права людини в поєднанні з обов'язками виступають своєрідною запорукою правопорядку.

О. Білоскурська вважає, що питання обов'язків людини «доцільно розкривати, виходячи із загальних уявлень про обов'язки й беручи до уваги їх юридичні аспекти» [2, с. 38]. Обов'язок – це певна сукупність зобов'язань людини, які вона

повинна свідомо виконувати у зв'язку з необхідністю забезпечення сталого функціонування суспільства й держави.

«Словник української мови» подає два визначення поняття обов'язок: «1. Те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління <...> 2. Певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [3, с. 548].

Поєднавши різні підходи до вивчення поняття «обов'язок», на думку дослідниці О. Білоскурської, «характерними рисами обов'язків є такі: а) сприяння примноженню матеріальних, соціальних і духовних благ народу, зміцнення законності та правопорядку; б) забезпечення поєднання громадських та особистих інтересів; в) створення найбільш сприятливих умов життєдіяльності суспільства, охорона його економічних ресурсів, історичних пам'яток, їх збереження для майбутніх поколінь; г) пов'язаність їх виконання із соціальним благом; д) спрямованість на збалансування інтересів окремого індивіда з інтересами інших учасників конституційних правовідносин» [2, с. 39].

Свідоме й відповідальне ставлення людини до виконання своїх обов'язків і використання власних прав формує їх особливу цінність, яка для людини та громадянина полягає в беззаперечному впливі на формування особистості, виховуючи такі риси, як самоповага, самовиховання, самодисципліна; а для держави сприяє збільшенню кількості правослужняних та правосвідомих громадян, утвердженню правопорядку, побудові громадянського суспільства та правової держави.

Держава повинна не лише декларативно, а й практично визнавати цінність та унікальність кожної людини. Ф. Веніславський зазначає: «Права і свободи людини та громадянина, їх гарантії є невід'ємною складовою частиною засад конституційного ладу України, а їх практичне забезпечення безпосередньо впливає на його стабільність. Саме безумовне додержання проголошених Основним Законом прав і свобод, їх гарантування в процесі функціонування органів публічної влади має стати визначальним критерієм її ефективності, і в цьому напрямі зобов'язані діяти всі владні інституції, усі інститути громадянського суспільства, кожний свідомий громадянин держави» [4]. Метою державної політики в усіх сферах повинна стати необхідність забезпечення людині гідних умов для життя, неухильне дотримання її прав і свобод. Право ж покликане сприяти досягненню справедливості, рівності між людьми. Саме в таких випадках зростає актуальність існування такого інституту, як юридична допомога.

Людина є вільною й може вчиняти відповідно до своїх переконань, поглядів, однак лише доти, доки не порушує прав і свобод іншої людини чи людей. Поняття свободи нерозривно пов'язане з людиною, з її сутністю. Наслідком свободи або, говорячи іншими словами, вільних учинків людини є відповідальність. Кожна людина повинна виробити для себе межі свободи, за які вона не зможе переступити. Н. Бровко зазначає: «Проблема відповідальності людини за свою свободу й дії пов'язана з розумінням меж цієї свободи <...> Людина вільна, проте свобода її виражається ставленням до всесвіту, вибором власної внутрішньої духовно-моральної позиції. Тому людина відповідальна за власні дії лише тоді, коли має свободу волі, вибору та засобів їх реалізації» [5, с. 56]. Поняття свободи й відповідальності вважаємо доцільно розглядати у двох вимірах: індивідуальному та державному (суспільному).

Індивідуальний вимір свободи та її наслідку відповідальності має більш моральний характер, а суспільний – правовий [6; 7; 8; 9]. Це є наслідком того, що в особистих питаннях людина передусім керується тією системою, ієрархією цінностей, пріоритетів, які вона сама для себе обрала шляхом осмислення, аналізу та введення їх норм у свою поведінку; життя ж людини в суспільстві, державі побудоване на необхідності дотримання норм і вимог правового закону, встановленого державою. Саме тому за умов дотримання людиною закону держава у свою чергу також повинна забезпечувати їй захист, а за умов порушення її законних прав і свобод – гарантувати захист та відновлення порушеного права чи прав шляхом надання юридичної допомоги.

Українське законодавство проголошує людину особливою цінністю, цим самим реалізуючи принцип гуманізму у вітчизняному праві. С. Чеботарьов зазначає: «Гуманізм правових приписів виражається й у тому, що вони гарантують недоторканість особи: ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; кожна людина має право на захист, на справедливий і відкритий розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом; усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поведіння та повагу до їх гідності» [10, с. 207]. Сьогодні винятково держава володіє правом на застосування примусу. Це право полягає в можливості карати за недотримання чи порушення закону.

Висновки. У випадку порушення закону людина, права чи свободи якої були ущемлені, має повне право звернутися за відновленням порушеного права, незалежно від того, чи це порушення здійснила інша людина чи держава в особі посадової особи, організації, установи. У цьому випадку юридична допомога такій особі є вкрай необхідною. Ця необхідність не полягає в сприянні уникнення справедливого покарання за вчинене, а передусім у дотриманні прав і свобод правопорушника, гарантованих як конституцією, так і численними нормативно-правовими актами. Держава займається «перевихованням» особи, яка вчинила злочин, та має можливість отримати нового правослужняного громадянина; людина отримує заслужене покарання, однак її природні права залишаються непорушними, за нею зберігаються певні політичні та соціальні права.

Отже, юридична допомога є тим феноменом, який не може існувати окремо від людини, поза нею. Юридична допомога являє собою соціально-правовий інститут, створений для захисту прав, свобод та інтересів людини, побудований на принципах гуманізму, справедливості, рівності, покликаний працювати для забезпечення сталого розвитку й функціонування держави.

Література:

1. Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини / В. Брюггер // Проблеми філософії права. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – С. 136–146.
2. Білоскурська О. Загальнотеоретичні дослідження конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні на сучасному етапі розвитку правової держави / О. Білоскурська // Юридичний вісник. – 2010. – № 1(14). – С. 37–39.
3. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наукова думка, 1974– . – Т. 5. – 1974. – С. 548.
4. Веніславський Ф. Забезпечення прав та свобод людини як передумова стабільності конституційного ладу в Україні / Ф. Веніславський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/5657/1/Venislavskui_105.pdf.

5. Бровко Н. Філософсько-правовий аналіз категорії свободи та відповідальності людини / Н. Бровко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. – № 1. – С. 54–57.
6. Боднарчук М. Співвідношення принципів «свобода» та «відповідальність» як філософських категорій / М. Боднарчук // Митна справа: науково-аналітичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 42–46.
7. Боднарчук М. Єдність свободи та відповідальності у філософсько-правовій ретроспективі / М. Боднарчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 31. – С. 136–139.
8. Боднарчук М. Філософсько-правове обоснование кореляции свободы и ответственности как внутренних постулатов права / М. Боднарчук // *Legea si Viata: международный научно-практический правовой журнал*. – 2015. – № 4. – С. 3–6.
9. Бліхар В. Свобода. Громадянське суспільство. Держава. Філософсько-правовий дискурс: монографія / В. Бліхар, О. Рувін. – К. : КНІСЕ, 2015. – 357 с.
10. Чеботарьов С. Гуманізм як принцип права України / С. Чеботарьов // *Актуальні проблеми держави і права*. – 2012. – Вип. 65. – С. 205–210.

Гладун Г. И. Антропологическое измерение юридической помощи

Аннотация. В статье исследовано антропологическое измерение юридической помощи как философско-правового феномена. Выяснено, что юридическая помощь является таким феноменом, который не может существовать отдельно от человека, за его гранью; она является социально-правовым институтом.

Ключевые слова: человек, право, антропология, юридическая помощь, философия права.

Gladun G. The anthropological dimension of legal aid

Summary. The paper studied the anthropological dimension of legal aid as a philosophical and legal phenomenon. It was found that legal aid is such a phenomenon, which cannot exist separately from a man of her face; there are social and legal institutions.

Key words: man, law, anthropology, legal aid, legal philosophy.